

Recensies

Elise van Alphen (2016)

Alles werd politiek. De verhouding tussen -het politieke en het persoonlijke in de humanistische en de homoseksuele beweging in Nederland, 1945-1980.

Breda: Uitgeverij Papieren Tijger. 340 pagina's, € 25,00

ISBN 9789067283267

Alles werd politiek. De verhouding tussen het politieke en het persoonlijke in de humanistische en de homoseksuele beweging in Nederland, 1945-1980

Is godsdienstigheid een belemmering voor seksuele emancipatie? In het schrille publieke debat in Nederland over integratie en islam valt die opvatting regelmatig te beluisteren. Het idee dat Nederland veel ruimdenkender is geworden op het gebied van seksualiteit dankzij de snelle ontkerkelijking in de jaren zestig en zeventig is wijdverbreid. Toch hebben diverse historici al kanttekeningen bij deze weergave van het verleden geplaatst. Harry Oosterhuis en David Bos hebben gewezen op de belangrijke rol die vertegenwoordigers van respectievelijk katholieken en protestanten speelden in het bespreekbaar maken van (homo)seksualiteit. Ook is gesuggereerd dat oorzaak en gevolg andersom liggen: dat voor veel mensen de band met de kerk losser werd door een veranderende seksuele moraal.

Wat we nog niet wisten is hoe onkerkelijken dachten over seksualiteit voor en tijdens de 'seksuele revolutie'. Waren zij ruimdenkender dan religieuze groepen? Het is één van de vragen die Elise van Alphen onderzoekt in haar onlangs verschenen proefschrift *Alles Werd Politiek. De Verhouding Tussen Het Politieke En Het Persoonlijke In De Humanistische En De Homoseksuele Beweging In Nederland, 1945-1980*. Van Alphen stelt vast dat de humanistische – en dus ongodsdienstige – beweging er in de jaren vijftig opvattingen over huwelijk en gezin op nahield die

nauwelijks afwijken van de christelijke moraal. De taak van gehuwde vrouwen lag ook volgens humanisten vooral in het moederschap, en buitenshuis werken werd niet aangemoedigd. Toen Corry Tendeloo, kamerlid voor de PvdA, in 1955 het arbeidsverbod voor gehuwde ambtenaressen wilde afschaffen, kreeg dat voorstel steun noch afkeuring vanuit het Humanistisch Verbond: het onthield zich van commentaar. Voor een beweging die zelfontplooiing zo hoog in het vaandel heeft is dat op zijn minst verrassend.

Op het punt van echtscheiding en geboortebeperving waren de humanisten wel ruimdenkender dan de meeste christenen, al gingen ze er niet voor op de barricaden. Het Humanistisch Verbond (HV) was dan ook niet zozeer anti-kerkelijk, maar presenteerde zich als náást de kerken. Het HV hield publiekelijk afstand van de seksuele hervormers van de NVSH, en Van Alphen's conclusie dat de humanisten niet progressiever waren dan andere levensbeschouwelijke stromingen overtuigt. Seks was geen punt waarop humanisten zich profileerden. Van de twee bestaande taakopvattingen binnen het humanisme – het bevorderen van persoonlijke vrijheid of het bevorderen van een morele samenleving via 'geleide zelfontplooiing' – had de tweede lang de overhand. Dat veranderde pas echt in 1972 tijdens de abortusdiscussie. Toen maakten de idealen van gemeenschapszin en verantwoordelijkheidsbesef plaats voor een meer liberaal, en meer antireligieus standpunt dat persoonlijke autonomie vooropstelde.

Van Alphen vergelijkt in haar boek de opvattingen over de verhouding tussen het persoonlijke en het politieke binnen de humanistische en de homoseksuele beweging in Nederland. Seksualiteit is dus een voor de hand liggend thema, net als seksevenhoudingen: ingrijpend in de privésfeer, en politiek betwist. Aan de hand van een indrukwekkende hoeveelheid bronnen laat Van Alphen de ontwikkelingen binnen, en de verschillen en overeenkomsten tussen deze twee sociale bewegingen zien. Ze introduceert daartoe een analytisch kader waarin ze zes opvattingen over de verhouding tussen het persoonlijke en het politieke onderscheidt. De twee uitersten van het spectrum hebben duidelijk een ander uitgangspunt: de liberaalreformistische opvatting staat voor zoveel mogelijk autonomie voor het individu *binnen* het bestaande politieke systeem, terwijl de revolutionaire opvatting vindt dat het persoonlijke pas vrij kan worden als het politieke systeem radicaal verandert. De overige vier liggen zo dicht bij elkaar dat hun onderscheidende kracht wat mij betreft gering is. De ethische opvatting ('verbeter de wereld, begin bij jezelf'), de strategische (het persoonlijke is een politiek actiemiddel), de voorwaardelijke (om politiek actief te kunnen zijn moet je je persoonlijk leven op orde hebben) en de epistemologische (via de eigen situatie krijg je inzicht in de maatschappelijke verhoudingen) lijken eerder nuances te benoemen dan een wezenlijk andere opvatting weer te geven. Binnen die vier zijn ook nog eens meer en

minder utopische/revolutionaire momenten aan te wijzen, wat de analyse verder compliceert.

Dat doet gelukkig weinig af aan het belang van Van Alphen's onderzoek, dat gelegen is in de wijze waarop ze met vaste hand haar bronnen hanteert en heldere conclusies trekt. *Alles werd politiek* biedt allerlei nieuwe interpretaties, met name van de geschiedenis van de homoseksuele beweging. Zo bestrijdt Van Alphen overtuigend de stelling, eerst door Tielman en later door Warmerdam en Koenders geponeerd, dat de homoseksuele beweging na de Tweede Wereldoorlog fungeerde als een soort 'schuilkelder' tegen de repressie van homoseksualiteit. Volgens Van Alphen opereerden homoseksuelen juist met een maatschappelijk gericht actierepertoire dat aansloot bij andere groeperingen als gevolg van die repressie: geen schuilkelder om je in terug te trekken, maar een plaats die tot actie mobiliseert. Daarmee wordt ook de veronderstelde breuk tussen de naoorlogse periode en de jaren zestig minder radicaal: ook in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog was de homoseksuele beweging gericht op het veranderen van de maatschappij.

Dat deed het COC door in te haken op maatschappelijke trends. Het COC-bestuur schuift in 1964 binnen een jaar op van het idee dat een langdurige 'romantische vriendschap' het ideaal voor homoseksuelen is, naar een kritiek op het monogame huwelijk als instituut. Van Alphen verklaart deze koerswijziging door te wijzen op de groeiende kritiek op het huwelijk in de rest van Nederland. Hoewel ze observeert dat, voor een groot deel van de COC-achterban, een duurzame relatie nog wel het hoogste goed is, neemt ze de uitspraken van voorzitter Premela als maatgevend. Maar, is hier niet eerder sprake van een seismische trilling dan van een echte verschuiving? Binnen de homobeweging bestonden lange tijd, en bestaan tot op zekere hoogte nog, twee stromingen: een die openstelling van het huwelijk voor homoseksuelen afwijst als conformistisch, en een andere die juist openstelling van het huwelijk bepleit als een ondermijning van het systeem. Soms blijken beide standpunten tegelijkertijd aanwezig, zoals Van Alphen beschrijft: terwijl het COC in het contact met de overheid het beeld van de ongelukkig getrouwde homoseksuele gebruikt om de verwantschap met heteroseksuelen te benadrukken (homo's willen ook een gelukkige relatie), is er binnen het COC ook een vertoog van seksuele vrijheid waarin het huwelijk als instituut wordt bekritiseerd. Die ideologische tweeslachtigheid heeft te maken met een eeuwig dilemma dat ook in de vrouwenbeweging speelde: moeten homoseksuelen nu benadrukken dat ze net zo zijn als andere mensen, of juist dat ze anders zijn?

Na 1972 bleef de homoseksuele beweging politiek-maatschappelijk georiënteerd, terwijl bij de humanisten de liberale opvatting won: de persoonlijke sfeer moet zoveel mogelijk gevrijwaard worden van politieke inmenging. Die verschillende houding van humanisten en homoseksuelen is volgens Van Alphen vooral

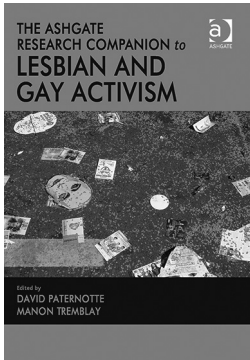
toe te schrijven aan de uiteenlopende receptie van het radicaal-feminisme in beide bewegingen. Waar de humanisten het feminisme beschouwden als ondergeschikt aan hun eigen ideaal – ze stelden het universele mensbeeld dus niet ter discussie – hadden homoseksuelen meer oog voor de samenhang tussen sekse en seksualiteit. In de jaren zeventig was in de homobeweging het persoonlijke nog zeer politiek: ‘jezelf kunnen zijn’ was een politieke daad die vroeg om actie.

Zelfontplooiing bleef dus – in beide bewegingen – het ideaal, maar mettertijd verdween het idee dat die door anderen gestuurd kan (of moet) worden. Deze eerdere vaststelling van socioloog Jan Willem Duyvendak blijft bij Van Alphen overeind: zelfontplooiing en maakbaarheid komen in de loop der tijd los van elkaar te staan. Met name voor de humanistische beweging betekent dat een verlies: met wat voor boodschap kan zij nog de maatschappij in?

‘Alles’ verwijst in *Alles werd politiek* naar de persoonlijke levenssfeer binnen de humanistische en homolesbische beweging, maar hoe politiek werd ‘alles’ nu? Tussen 1970 en 1972 was ‘alles’ heel even politiek, en kwamen alle denkbare verhoudingen tussen het persoonlijke en het politieke voor. Maar de bewegingen zelf waren klein. *Alles werd politiek* maakt nieuwsgierig naar de vraag in hoeverre, en op welke manier, die kortstondige politisering van het persoonlijke leven doorsijpelde in de rest van de samenleving. Hoe ging dat bij de mensen die niet in communes en ook niet in de Randstad woonden, die geen humanist of homo waren? Hoe vond de kanteling in normen en waarden aangaande seksualiteit nu precies plaats onder die ‘zwijgende meerderheid’ die homoseksualiteit in de jaren zestig nog massaal afwees, maar inmiddels vrijwel helemaal heeft geaccepteerd? Die vraag beoogde Van Alphen niet te beantwoorden, maar het is de verdienste van haar proefschrift dat we die helder kunnen stellen. *Alles werd politiek* is een belangrijke bijdrage aan de Nederlandse geschiedschrijving van die sociale omwenteling.

About the author

Agnes Andeweg is docent aan het University College Utrecht, waar ze cursussen geeft in literatuur en onderzoeksmethoden in de geesteswetenschappen. Ze is gespecialiseerd in modern Nederlandse literatuur, in *gothic fiction* (1800-nu) en in cultuur- en herinneringsgeschiedenis met een focus op gender, seksualiteit en nationaliteit. Ze promoveerde in 2011 op het proefschrift *Griezelig Gewoon* over *gothic* thema’s in moderne Nederlandse literatuur.

David Paternotte & Manon Tremblay (eds.) (2015)
The Ashgate research companion to lesbian and gay activism
 Farnham: Ashgate Publishing Limited. 363 pages, € 121,66
 ISBN 9781409457091

The Ashgate research companion to lesbian and gay activism

This volume, edited by David Paternotte and Manon Tremblay, offers a comprehensive overview for scholars and students of lesbian and gay activism from its early beginnings in 1791 to contemporary situations. Each of the 21 chapters covers a key dimension of lesbian and gay activism, and most chapters compare several countries, such as the US, the UK, West Africa (Ivory Coast, Mali, Senegal) and South Africa, Australia, Canada, Belgium, France, Germany, Israel, Palestine, Mexico, the Netherlands, Nepal, New Zealand, Norway, and Poland. The contributors are experienced and promising scholars working in the fields of anthropology, gender studies, geography, history, legal studies, literature, political science, and sociology. The book is divided into four parts: 1) Lesbian and gay activism through time, 2) Identity and its discontents, 3) Social movement environment, and 4) Claims and debates.

Lesbian and gay activism through time

This part discusses mainly early homosexual white male European rights movements and some of their predecessors in their historical context. It covers early mobilisations in the late nineteenth and early twentieth centuries to the queer movement in the late 1980s, including mobilisations before and after the Second World War and the impact of HIV/AIDS on lesbian and gay activism. The main starting point is resistance to demonisation of same-sex practices by church and state during the Enlightenment by legal and philosophical opposition. The legalisation of homosexual practices started in France (1791), and the first homosexual rights movement was launched in Berlin (1897). The rise and 'fall' of the homophile movements (US, France, Belgium, Britain, Scandinavia, and the Netherlands)

after the Second World War until the 1960s and the movements after that, such as gay liberation, are discussed.

AIDS activism is discussed from its initial discovery (in 1981) in North America, Western Europe, and Australia to its spread over the world. It has brought about significant positive changes but also the setback of more hostility towards homosexuality. The queer movement, originating in the AIDS direct action activism of 'ACT UP' and developed further in queer anarchist gatherings in Europe in the 2000s, is also addressed.

For readers familiar with gay and lesbian history, much will be well known, but the way it is presented will give even those readers reason to ask new questions, such as: where were the women during this period? What does it mean to be human in a globalised world that, in many parts, still seeks to deny the humanity of non-heterosexual or gender challenging people?

Identity and its discontents

This part of the book addresses how interactions between identity and sexuality have played a crucial role in the development of lesbian and gay activism. It also pays attention, much more so than in the first part, to women and other 'minorities' within gay and lesbian movements. Some contributors refer to the riot at the Stonewall Inn in the US¹ in such a way that the reader gets the impression that this event was a starting point of sexual liberation for almost everybody, but in fact the riot provoked mainly activists in New York and the US. The main point in the discussion about movements in New York City is that their fight for sexual liberation changed into a struggle for policy reform. The movements ultimately wanted to obtain clearly defined political rights and protection.

Another focus is on gender tensions within the movement in the early 1970s, when lesbian activists began to develop their own autonomous organisations, building the lesbian liberation movement (LLM). Much attention is paid to the geographical differences in the formation, alliances, and ideology of the LLM in large urban centres in the US, France, and Canada. The analysis of the LLM and the differences in the movement led to the conclusion that the LLM was working with similar principles in the US, France, and Canada but that the conditions, alliances, and outcomes were different. Maybe, the contributors suggest, the LLM's radical critique of heteropatriarchy has something to offer new LGBTQ (lesbian, gay, bisexual, trans, queer, or questioning) social movements.

On the topic of people of colour (PoC), the US and the Netherlands are compared as two cases that have shown inverse dynamics over time. The contributors offer a survey of LGBT PoC activism in historical sequence. They start with a

description of awakening of intersectional politics (1970s), then the increasing visibility and building coalitions (1980s) are described, followed by addressing AIDS, multiculturalism, and shifting definitions of LGBT PoC (1990s-2000s).

The notion of identity is also addressed in chapters on bisexual and transgender activism. The authors discuss how bisexual (in Australia) and transgender (in Belgium and Norway) activism has interacted with lesbian and gay activism. Bisexual and trans people have frequently participated in lesbian and gay struggles, but their specificities have often not been acknowledged.

Social movement environment

In the third section, the influence of the political context on lesbian and gay activism is the core of diverse analyses. It concentrates on political institutions, lesbian and gay rights and courts, and the influence of neoliberalism on lesbian and gay activism in several regions of the world. An important issue is the effect of globalisation. On the one hand, it opens possibilities for activism without borders (for example, through the internet), but, on the other hand, connections with local and national attitudes or interests might be lost.

Claims and debates

The last section of the book deals with legal aspects, such as the decriminalisation of same-sex acts, sexual freedom, same-sex unions, and reproductive and family rights. The 'sodomy law' – a category of laws that criminalise consensual, sexual acts between adults – is discussed within the context of a clear, global trend towards decriminalising sodomy, although the author reminds us that 77 countries continue to criminalise homosexuality.

The issue of sexual freedom is addressed, particularly in relation to sadomasochist activism. Freedom is also found by some in same-sex partnership and marriage. It is argued that the diffusion of same-sex relationship recognition, first as a movement goal and increasingly as a state policy, has been facilitated, and in many countries catalysed, by transnational activism and processes of cross-border learning. Legal recognition of same-sex couples is not necessarily accompanied by full access to reproductive and parenting rights for LGBT citizens. Focusing on Western Europe and North America, crucial variations across countries are mapped out and addressed.

Though the volume addresses many countries and regions in the world, there are many more to explore. The situation in Asian countries or South America, for

example, receives minimal attention. Additionally, while many debates are addressed in the book, discussions on interactions between class and activism, and regarding colonialism and its legacy, are missing. Interactions between space and activism (such as the dedication of specific parts of cities to homosexual activities) and difficulties in areas like sexual freedom, homophobia as a movement, anti-discrimination and equality politics, and regulations on asylum are only briefly addressed. What I personally missed most was more attention to women and other minorities. There is much room for the white male gay movement, and small steps are taken to pay attention to women, bisexuals, trans, queer, and people of colour. Patternotte and Tremblay are also not too happy about this: 'Therefore, researchers should adopt a more intersectional approach, which would involve not only another way of looking at the same movements, but also a search for other places where lesbians and gay men have been defending their rights' (p. 10). Hopefully, future studies will also include places where bisexuals, trans, queer, and people of colour have been defending their rights.

Though not every essay innovatively intervenes in current debates, the contributions in this volume provide a rich overview of many debates, stimulate questions, and review controversies on lesbian and gay activism.

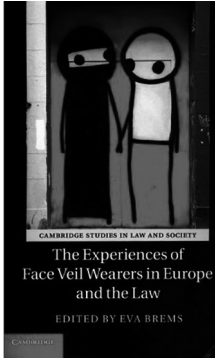
Note

1. There was a gay haunt at the inn in Christopher Street in New York City. On 28 June 1969, the clientele of the inn resisted arrest and rioted, which continued for days and was channelled by pre-existing homophile groups into an organised movement against police repression.

About the author

Susan Hol is an independent researcher (PhD) in the analytical philosophy of art. The research is on women in the male-dominated art world. The aim is to make a unique combination of feminist theory and analytical aesthetics on the terrain of women in contemporary art. Additionally, she is the editor of many books on (mental) healthcare. Her former profession was that of art therapist.

Eva Brems (ed.) (2014)

The experiences of face veil wearers in Europe and the law

Cambridge: Cambridge University Press. 307 pages, £24.99

ISBN 9781107058309

The experiences of face veil wearers in Europe and the law

This book should be mandatory reading for anyone interested in the complexities of living together in a multicultural, pluralist society and the law. By emphasising the marginal number of women who wear the face veil, it illustrates how ‘otherness’ can be created from what we do not understand or choose not to understand, and in doing so demonise even the smallest group of people.

The Experiences of Face Veil Wearers in Europe and the Law aims to do two things. First, to paint a clear picture of the European political climate at a time when legislators were either adopting or debating the possibilities of adopting face veil bans. Second, to introduce the women who actually wear face veils and their experiences into the academic and political discourse. Therefore, the merits of the book must be measured on its ability to fulfil both accounts.

The book is introduced by its editor, professor Eva Brems, and is then divided into two parts. The first part focuses on the results of empirical research conducted in the Netherlands, Denmark, Belgium, France, and England. The selection of the countries is based on the available research (see p. 3).

Each chapter relays the arguments used by politicians to influence public opinion in favour of a ban. Notably, the arguments used in the various countries are very similar – referring to gender equality, women’s subordination, lack of integration and assimilation – and contain assumptions and stereotypes such as the ban being against women’s rights and gender equality, how it promotes women’s subordination, the fine line between religion and culture, the supposed migrant background of the women, questions regarding the women’s abilities to communicate, and their level of education and integration into society.

The policies in the five countries are different. While France and Belgium are at one end of the spectrum, racing to become the first countries to ban face veils in Europe, The Netherlands lingers somewhere in the centre, and England is por-

trayed as a more liberal and pluralist society. Unsurprisingly, the book highlights the juxtaposition between France and England in addressing differences in society. While France bases its response on the principal of secularism and bans face veils, in the English approach, face veils are allowed and the interviewed face veil wearers are able to identify other face veil wearers in their close circles. Somewhat different is the Danish case (p. 42), where the government decided against a ban based on two reasons: 'politicians and the public quickly lost interest in the issue of niqabis, mainly because there were so few of them and that half of them were ethnic Danish converts' (p. 72). These differing policies resulted in varying difficulties in locating niqabis.

In general, the various country segments provide a comprehensive overview of the political climate surrounding debates on the so-called 'burqa-ban' (which in fact refers to the niqab; see p. 4). Each country study follows a similar pattern. The political scene is set through a recollection of national and international events which led to, what can be argued as, the buildup of a political consensus. The chapters then introduce the niqabis they managed to interview. A repeated sentiment is the marginal number of face veil wearers in Europe, even in relation to Muslim women in general. The likelihood of such a small group of women to stir up political crisis that in some countries led to the ban of face veils is at the centre of the arguments set forth by the authors. The experiences of the niqabis are shared with the reader either through quotes or by paraphrasing their reactions. The varying ways in which the information is shared with the reader makes it slightly difficult to have a similar level of insight into the diverse experiences of the women.

The second part of the book provides a critical analysis of the political and academic debate. It consists of nine contributions by scholars from different European countries. Each contribution analyses one or more related arguments used by politicians in favour of the ban. The chapters contrast the opinions of the politicians against those given by the niqabis in part I. The discussion ranges from human rights to anthropology, but also includes gender equality and state sovereignty perspectives. The contributors assess the issue of the face veil based on its historical, contemporary, contextual, and patriarchal realities. Although the book is by far one of the most comprehensive books I have read on stigmatisation, bias, and law, the nature of the book is such that the contribution of the critical analysis is far too short to allow for an in-depth application of the suggested theories.

For example, chapter 10 develops a theory of bias that, according to the author, also affects academic discourse on women's oppression by failing to address the complexity of concepts such as personal choice (pp. 222-228). Yet, although the contribution is fundamental in understanding feminist arguments, especially be-

cause the target group of such a ban is women, it is not further developed due to editorial reasons. Nonetheless, the contributors give the reader enough of a theoretical framework required to understand the complexity of the topic and offer a roadmap to additional reading.

Overall, the book is a great introduction to the topic. It pays attention to the importance of terminology and explains the meaning of the words used to describe the face veil in Europe. This approach is carried out consistently throughout the entire book. The book alerts us to the seemingly neutral wording used by legislators when in fact, the application of such laws disproportionately targets religious minorities. A must read.

About the author

Lubumbe Van de Velde is a research and teaching assistant in Law & Criminology, Free University of Brussels (VUB).

